

TEMA MONOGRÀFIC

La premsa pedagògica en la construcció de la identitat professional dels mestres: *El Magisterio Balear*¹ *Educational media in the construction of teacher's professional identity: El Magisterio Balear*

Francesca Comas Rubí

xisca.comas@uib.es

Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Bernat Sureda Garcia

bernat.sureda@uib.cat

Universitat de les Illes Balears (Espanya)

Data de recepció de l'original: gener de 2014

Data d'acceptació: març de 2014

RESUM

Al llarg del segle XIX, en paral·lel a la configuració del sistema educatiu liberal espanyol, els mestres van prenent consciència de l'especificitat de la seva professió, valorant la seva funció i construint la seva identitat professional. Dos fenòmens posen

¹ Aquest article s'ha elaborat a partir dels resultats de l'anàlisi de la premsa pedagògica a Mallorca duta a terme en el marc del projecte de recerca «Inventario y estudio de las colecciones de fuentes fotográficas para la historia de la educación en Mallorca (1939-1990)», EDU2011-23831, amb el finançament del Ministeri de Ciència i Innovació en el marc del Pla nacional de R+D+I. Els autors d'aquest text són membres del Grup d'Estudis d'Història de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears, que ha rebut el patrocini de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears i concretament de la Direcció General de Recerca, Desenvolupament Tecnològic i Innovació de la Conselleria d'Innovació, Interior i Justícia i el cofinançament amb fons FEDER.

de manifest aquest procés i contribueixen al seu desenvolupament: les associacions professionals i la seva premsa pedagògica. En aquest article analitzem la contribució d'*El Magisterio Balear* —òrgan de l'Asociación de Maestros de las Baleares i la publicació més important de premsa pedagògica professional a les Balears entre el final del segle XIX i el primer terç del XX— a la consolidació de la identitat professional del magisteri. Revisant els articles publicats a *El Magisterio Balear* durant la seva primera època (1873-1916), es pot veure com aquesta revista de l'Associació de Mestres va informar els socis i lectors de qüestions administratives (vacants, trasllats, disposicions, comentaris sobre la realitat i la política educativa, etc.) i, d'altra banda, donà difusió a experiències innovadores, reivindicacions professionals i discursos pedagògics renovadors tant en l'àmbit estatal com en l'internacional. A través de la funció informativa i la divulgació de reflexions pedagògiques i professionals, i de manera especial a través de la difusió d'avanços científics en el camp de l'educació que allora aportaven fonamentació i racionalitat científica a la pràctica docent, la revista va contribuir a consolidar la identitat docent del magisteri.

PARAULES CLAU: premsa pedagògica professional, identitat professional, magisteri, renovació educativa, *El Magisterio Balear*.

ABSTRACT

During the 19th century, in parallel with the configuration of the Spanish liberal educational system, teachers became aware of the particularity of their profession, valuating their role and building their identity as professionals. Two phenomena reveal this process of internal identity construction and contribute to its development: professional associations and educational press. This paper analyses the contribution of the *El Magisterio Balear* (a body of the *Asociación de Maestros de las Baleares*, and the most important publication of professional educational media in the islands during the late 19th century and the first third of the 20th century) to the consolidation of teachers' professional identity. The review of articles published in *El Magisterio Balear* during this first period (1873-1916) shows how, on the one hand, the Association of Teachers informed members and readers about administrative issues (vacancies, transfers, regulations, social commentary and education policy, etc.), and on the other hand, publicised innovative experiences, professional vindications and innovative teaching discourses both domestically and internationally. By means of the informative function and the dissemination of educational and professional reflections, and especially by means of the spreading of scientific advances in the field

of education (which also provided teaching with a basis and scientific rationality), we believe that the magazine helped to consolidate the professional identity of teachers.

KEY WORDS: professional educational media, professional identity, education, educational renewal, *El Magisterio Balear*.

RESUMEN

A lo largo del siglo XIX, paralelamente a la configuración del sistema educativo liberal español, los maestros empiezan a ser conscientes de la especificidad de su profesión, valorando su función y construyendo su identidad profesional. Dos fenómenos ponen de manifiesto este proceso y contribuyen a su desarrollo: las asociaciones profesionales y su prensa pedagógica. En este artículo analizamos la contribución de *El Magisterio Balear*, órgano de la Asociación de Maestros de las Baleares, y la publicación más importante de prensa pedagógica profesional en Baleares entre finales del siglo XIX y primer tercio del XX, a la consolidación de la identidad profesional del magisterio. Revisando los artículos publicados en *El Magisterio Balear* durante su primera época (1873-1916) se puede ver cómo con esta revista la Asociación de Maestros informó a los socios y lectores de cuestiones administrativas (vacantes, traslados, disposiciones, comentarios sobre la realidad y la política educativa, etc.), y, por otro lado, dio difusión a experiencias innovadoras, reivindicaciones profesionales y discursos pedagógicos renovadores tanto en el ámbito nacional como en el internacional. A través de la función informativa y la divulgación de reflexiones pedagógicas y profesionales, y de manera especial a través de la difusión de avances científicos en el campo de la educación que a la vez aportaban fundamentación y racionalidad científica a la práctica docente, la revista contribuyó a consolidar la identidad docente del magisterio.

PALABRAS CLAVE: prensa pedagógica profesional, identidad profesional, magisterio, renovación educativa, *El Magisterio Balear*.

1. INTRODUCCIÓ

En el procés de creació de la identitat, tant individual com col·lectiva, dels mestres hi faran un paper decisiu totes les accions oficials que perfilaran el tipus de professional que s'espera que sigui un mestre. Quines matèries ha d'estudiar, a quin nivell, quina formació ha de tenir i quines proves ha de superar per exercir, quins mèrits es prioritzaran per accedir i situar-se a l'escalfó, quin sou cobrarà, etc. Això no obstant, no només des d'esferes oficials i, per tant, des de fora, es configurarà la identitat del magisteri; la imatge del mestre en la societat i la imatge que ell mateix té de què i com ha de ser un mestre s'anirà transformant també gràcies a les dinàmiques socialitzadores i cohesionadores del mateix col·lectiu professional. Diverses plataformes com les associacions, les revistes, les reunions i trobades propicien la participació activa dels mestres en la definició del que són, d'allò que els identifica com a mestres i que tots ells comparteixen. Podem parlar que els mateixos mestres són també agents de la «construcció» d'una identitat professional que serà possible gràcies a un procés de «socialització professional»² en el qual els mateixos mestres tindran un paper molt actiu, i que implicarà la construcció i l'assimilació d'una cultura pròpia, la identificació progressiva amb uns papers determinats, i l'apropiació tant d'unes regles, unes normes i uns valors, com d'un univers simbòlic construït entorn d'un camp especialitzat d'activitats.³

A Espanya la configuració de la identitat professional dels mestres serà un procés llarg que començarà amb els inicis del sistema educatiu liberal. L'ofici de mestre es remunta a les primeres civilitzacions de l'antiguitat, però la creació d'un sistema educatiu en els Estats liberals a l'època contemporània implicarà l'aparició de professionals amb una formació i titulació específica i amb una acreditació per exercir com a mestres d'ensenyament primari. La identitat professional del mestre vindrà donada, d'una banda, des de fora del col·lectiu, amb la creació de les escoles normals, l'aprovació dels primers plans d'estudis per a la formació dels mestres, la transformació de les escoles model en escoles de pràctiques annexes a les normals, o la institucionalització dels processos d'accés a la professió. Però, d'altra banda, la configuració de la professió també

² Aquest terme en relació amb el d'identitat professional, analitzat des de la sociologia, aporta interessants reflexions a la història de l'educació. Vegeu: DUBAR, Claude. *La socialisation. Construction des identités sociales et professionnelles*. París: Armand Colin, Collection U, Série Sociologie, 2000 (1a edició 1991).

³ CATTONAR, Branka. «Les identités professionnelles enseignantes. Ebauche d'un cadre d'analyse», *Les Cahiers de Recherche du GIRSEF* [Louvain-la-Neuve], núm. 10 (2001), pàg. 1-35.

es construirà des de dins. Els mestres, individualment i col·lectivament, tindran una participació activa en la construcció d'una cultura del magisteri, amb la seva progressiva identificació amb uns papers, unes normes i uns valors propis d'allò que es convertirà en un col·lectiu professional. La cohesió professional es reforçarà també amb la defensa dels interessos professionals i de la dignitat de la pròpia professió.

El magisteri com a ofici que s'aprèn de l'experiència amb un model gremial fins a l'inici del règim liberal evolucionarà cap a una professió que requereix no només coneixements pràctics, sinó també formació intel·lectual i científica. Però el camí no serà senzill, les mateixes dificultats econòmiques, socials i polítiques amb què toparà el nostre sistema educatiu per consolidar-se al llarg dels segles XIX i XX seran les que dificultaran que els mestres aconseguixin el reconeixement social i polític necessari per al bon funcionament del sistema escolar. La inseguretat econòmica, les contínues reformes legals, la dependència d'unes administracions municipals carregades de despeses i que pagaven malament, i la pervivència de models pedagògics tradicionals que la formació a les escoles normals no aconseguix superar, faran que els mestres del darrer terç del segle XIX comencin a organitzar-se en associacions professionals. Aquestes agrupacions els permetran consolidar-se com a col·lectiu ampliant la seva capacitat de pressió per millorar les seves condicions laborals, i les materials i pedagògiques de les seves escoles, i poder també incrementar el seu prestigi social fent-los més visibles. A partir d'aquí la identitat professional del magisteri es començarà a «construir» i a fonamentar en un discurs, cada vegada més potent, en el qual la funció del mestre s'associa al futur de la societat, a la grandesa de la nació i al seu progrés econòmic i social. Alhora, les revistes professionals aparegudes com a òrgans d'aquestes associacions compliran la funció de mantenir els mestres informats de les disposicions legals i administratives que els afecten, fer-los partícips de les reivindicacions professionals del col·lectiu, i també apropar-los als debats i a les noves idees pedagògiques tant d'àmbit estatal com internacional.⁴ D'aquesta manera, les revistes professionals esdevindran un mitjà important en el procés de construcció de la identitat professional del mestre i en la configuració del discurs legitimador de la importància social de la professió.

⁴ La riquesa d'informació que ens aporten les revistes pedagògiques com a fonts historicoeducatives fa que alguns autors les hagin anomenades «mare de totes les fonts». DEPAEPE, Marc; SIMON, Frank. «Sobre el treball amb fonts: consideracions des del taller sobre la història de l'educació», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació* [Barcelona], núm. 15 (gener-juny de 2010), pàg. 99-122.

En aquest article, i amb l'objectiu d'aportar elements per entendre la relació entre la premsa professional i el procés de construcció de la identitat del magisteri entre finals del segle XIX i inicis del XX, ens centrem en l'anàlisi concreta d'*El Magisterio Balear*, revista professional de referència que es creà l'any 1873 com a òrgan de l'Asociación de Maestros de las Baleares, i que va perviure fins a la Guerra Civil com a principal publicació pedagògica del magisteri de les Illes Balears. A través de les seves pàgines intentarem esbrinar quin paper va fer aquesta revista en la construcció de la identitat dels mestres com a col·lectiu professional.

2. *EL MAGISTERIO BALEAR*

Segons explica Checa Godoy,⁵ els orígens de la premsa pedagògica a Espanya poden remuntar-se pràcticament a l'inici de la premsa mateixa. Abans del Sexenni Revolucionari ja es publicaven a Espanya nombroses revistes pedagògiques, això no obstant, serà a partir de la Restauració quan es desenvoluparà una major oferta de premsa especialitzada en temes educatius. Des de 1875 fins a 1900 augmentà considerablement la quantitat de publicacions periòdiques d'aquesta temàtica. La majoria seran revistes professionals del magisteri, que defensaran els interessos professionals del col·lectiu així com les innovacions pedagògiques conegudes i difoses durant aquells anys, però també creixeran de manera considerable les revistes de temàtica educativa d'orientació catòlica, que defensaran una visió pedagògica molt més tradicional.

A final del segle XIX en moltes províncies coexistiran revistes pedagògiques de caràcter catòlic i conservador enfront d'altres de més liberals. Tot i així, el més habitual seran les revistes fomentades i dirigides per mestres des d'associacions professionals, que tindran, en molts casos, una vida llarga. Entre aquestes revistes hi trobem *El Magisterio Balear*. Totes aquestes revistes respondran a un patró molt similar, normalment són publicacions quinzenals, desenals o setmanals, d'un nombre de pàgines similar i amb un format de pàgina semblant. Endemés, comparteixen interès per publicar, entre les seves pàgines, les problemàtiques dels mestres com a col·lectiu professional. Són habituals a les pàgines d'aquestes revistes protestes per les infraestructures dels edificis escolars, la manca de materials, la insuficiència dels sous, etc.

⁵ CHECA GODOY, Antonio. *Historia de la Prensa Pedagógica en España*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2002, pàg. 181-184.

Si bé contenen articles pedagògics, el cert és que abunden els continguts de caire administratiu i professional: «los frecuentísimos cambios de titular del Ministerio de Instrucción Pública y los permanentes y gemelos vaivenes de la política educativa, la abundancia de legislación específica, y el mantenimiento de la calamitosa situación del Magisterio, que agrava el escaso interés de los municipios hacia sus escuelas».⁶

La primera revista pedagògica del magisteri de les Balears fou el *Boletín del Magisterio de Primera Enseñanza*, creat l'any 1868, però possiblement desaparegut poc després.⁷ Els antecedents més immediats d'*El Magisterio Balear* els hem de cercar a *El Fomento Balear*, probablement desenal o quinzenal i que desapareixerà el desembre de 1872, després de tres anys de vida. En un dels darrers números d'aquesta publicació, en concret el corresponent al 3 de desembre de 1872, es publicarà el reglament d'una associació de mestres balear constituïda l'agost d'aquell mateix any, i que tindrà com a òrgan d'expressió i difusió la revista *El Magisterio Balear*. La nova revista, que editarà el primer número el gener de 1873, serà la més rellevant i la de més llarga durada publicada a les Balears, així com una de les que tindrà més llarga vida d'Espanya. De tarannà liberal, obert i moderat, es convertirà en l'eix indiscutible de la premsa regional professional del magisteri a les Balears. A excepció d'alguns intervals en què, sense desaparèixer, deixarà de publicar-se, *El Magisterio Balear* es publicarà de manera regular des de final del Sexenni Revolucionari fins a la Guerra del 36.

Malgrat que neixi com a publicació desenal, a final de 1873 es convertirà en setmanal. Serà una publicació de tiratge modest, que mai no sobrepassarà els 500 exemplars, però de gran influència entre el magisteri públic de les Balears. Molt poques revistes pedagògiques apareixeran des de la creació d'*El Magisterio Balear* fins ben entrat el segle XX. Segons Checa Godoy, «aunque la región balear ofrece desde temprana época un panorama periodístico muy rico en títulos, con frecuencia en vanguardia y con excelentes promedios de calidad, lo cierto es que la prensa educativa ha tenido en las Baleares, pese a ostentar la región una de las densidades de prensa más altas de España, un discreto cultivo hasta nuestros días».⁸ El cert és que *El Magisterio Balear* no va tenir gaire competència durant més de cinquanta anys, per la qual cosa no trobarem

⁶ *Ibidem*, pàg. 24.

⁷ ALTABELLA, José. «Notas urgentes para una historia de la prensa balear», *La Estafeta Literaria* [Madrid], núm. 226-227-228 (1969).

⁸ CHECA GODOY, Antonio. *Historia de la Prensa Pedagógica... Op. cit.*, pàg. 181.

molta varietat quant a diversitat de publicacions educatives periòdiques, no obstant això, la dilatada vida d'aquesta revista no converteix el panorama de la premsa educativa a les Balears precisament en discret.

Cal dir que la col·lecció completa d'aquesta revista no es conserva en cap biblioteca, ni es pot completar totalment a través dels exemplars repartits entre totes les biblioteques locals, provincials o estatals que en guarden.⁹ En conseqüència, no podem saber amb exactitud les possibles interrupcions de la revista, ni la data concreta del darrer exemplar publicat. Sabem que a final d'agost de 1898 s'atura la publicació setmanal fins al mes d'octubre de 1900, en què torna a editar-se començant novament la numeració. Durant aquest període es crea *El Eco del Magisterio*, editat a la Tipografia de Bartolomé Rotger. Aquesta revista tindrà, malgrat que intenti diferenciar-se, una més que evident semblança amb *El Magisterio Balear*. Això no obstant, la seva durada serà curta, per la seva incapacitat per obtenir diners de publicitat o subscripcions. Els escassos nombres publicats d'aquesta revista es nodreixen de la reproducció d'articles publicats en altres publicacions professionals com *La Imparcialidad*, *El Riojano* o *El Magisterio Valenciano*. Molt possiblement *El Magisterio Balear* no es publicà entre 1916 i 1923, no se n'ha trobat cap exemplar d'aquest període ni cap referència que faci pensar que s'edità durant aquests anys. De fet, el *Boletín del Museo Pedagógico Provincial de Baleares* agafarà el relleu durant aquest parèntesi. Tornem a recuperar-la el 1924, però a partir d'aquest any no se'n troben més que alguns números solts, i desconeixem les interrupcions que es varen produir en la publicació. Sabem que durant la II República es va publicar, encara que no podem afirmar amb exactitud quin va ser el darrer exemplar que es publicà durant la Guerra Civil.¹⁰

En els inicis la publicarà la impremta José Gelabert. A partir de 1878 l'editor serà Bartomeu Rotger. Després d'una breu interrupció, a partir de 1900 serà la impremta del Comercio, a càrrec de Francesc Soler, la que es faci càrrec de la revista. Durant els nou primers mesos de 1873 la revista es publicarà cada deu dies, tres números cada mes, però a partir del 27 de setembre de 1873 passarà a ser normalment setmanal. La seva extensió solia ser d'entre

⁹ El fons més complet és el que conserva la Biblioteca Provincial de Balears, que correspon al primer període de la revista (1873-1916), i que s'ha digitalitzat per formar part de la Biblioteca Virtual de Premsa Històrica del Ministeri de Cultura. URL: <http://prensahistorica.mcu.es/es/estaticos/contenido.cmd?pagina=estaticos/presentacion> [darrer accés: 28 de desembre de 2013].

¹⁰ Desconeixem el motiu de la desaparició massiva d'exemplars d'una revista de gran difusió entre els mestres de les Illes Balears, i que, endemés, possiblement s'intercanviava amb altres revistes d'altres províncies d'Espanya.

8 i 10 pàgines de mida quartilla. Sempre es dirà *El Magisterio Balear*, però anirà acompanyada d'un subtítol que anirà canviant. En un principi es dirà *El Magisterio Balear: Periódico de Primera Enseñanza*. Aquest subtítol es mantindrà fins al 3 de setembre de 1892, en què l'anomenaran *El Magisterio Balear: Periódico Semanal de Primera Enseñanza, Órgano de la Asociación de Maestros de esta Provincia*. El primer número de 1909 substitueix «periódico semanal» per «semanario», i no diu expressament que sigui òrgan de l'Associació de Maestros de Balears, cosa que recuperarà altre cop a inicis de 1916.

Al llarg d'aquestes dècades tindrà al front diferents mestres, entre ells Antoni Umbert, Joan Vadell, Maties Bosch, Dionisi Vidal, Jerónimo Castaño i Bartomeu Terrades, cada un dels quals aportarà matisos diferents a la revista sense canviar-ne l'essència, que mantindrà el seu caràcter liberal, mesurat i receptiu. Tant els lectors com els redactors pertanyen al magisteri públic, són mestres d'ensenyament primari compromesos, en major o menor mesura, amb un programa de renovació educativa d'arrels institucionistes i vinculat al regeneracionisme, defensor de la graduació de l'ensenyança, la modernització pedagògica i l'europeïtzació de l'escola.

Quant als continguts, la revista canviarà el nom de les seccions al llarg dels anys, però bàsicament dedicarà sempre les seves pàgines a quatre o cinc temàtiques: cada número destinarà entre dues i tres pàgines a reproduir disposicions oficials en un apartat anomenat normalment «Sección oficial». Dues o tres pàgines més recolliran articles de temàtica diversa escrits per mestres i/o pedagogs expressament per ser publicats a *El Magisterio Balear* o extrets d'altres revistes pedagògiques. Aquesta secció s'anomena habitualment «Sección doctrinal». Després d'aquestes dues seccions, que pràcticament monopolitzen cada número de la revista, s'afegeixen les notícies generals que afecten el col·lectiu de mestres d'àmbit estatal, notícies relacionades amb el magisteri a les Balears, i informacions sobre la pròpia associació de mestres de la qual la revista és òrgan d'informació i difusió.

Després de fer una anàlisi completa de tots els números que tenim a l'abast, hem centrat el nostre estudi en el primer període o primera època de publicació de la revista (1873-1916). Aquesta és l'etapa en què apareix amb una periodicitat més regular i que manté una línia editorial més uniforme. A partir de la segona dècada del segle XX els mestres de les Balears comptaran amb noves iniciatives renovadores i associatives, moltes de les quals impulsades des de la inspecció d'ensenyament, com foren les trobades i els cursets per a mestres iniciats el 1917, la creació del Museu Pedagògic Provincial el 1918, que es va convertir en un espai de formació pedagògica i intercanvi

d'idees, o l'organització de diversos viatges de mestres a l'estranger per visitar escoles renovadores. També és el moment en què els mestres són reconeguts com a funcionaris de l'Estat i en què comença el sindicalisme docent de classe i una creixent politització del col·lectiu.¹¹ Al mateix temps, des de la primera escola graduada creada per l'Ajuntament de Palma el 1912, es comença un lent però constant procés d'introducció d'aquest model d'organització escolar. La formació que rebien els mestres a les escoles normals es va veure també en aquests anys millorada a causa dels professors sortits de l'Escola d'Estudis Superiors del Magisteri. Aquesta millora va ser especialment evident en el cas de l'Escola Normal Femenina, que acollí, a partir de 1912, un grup selecte de professores formades en aquesta institució. L'existència de dinàmiques associatives en el si de la professió docent i de noves problemàtiques educatives i de circumstàncies diferents pel que fa a la configuració de la identitat dels mestres es manifesta clarament en la II República. En aquesta etapa, en què podia semblar que *El Magisterio Balear* es podria convertir en un portaveu de la renovació, per contra es limita a donar notícies de caire legislatiu i administratiu o a fer ressenyes i comentaris d'obres publicades.¹² Aquest perfil de la revista demostra que la cohesió professional del magisteri i la reivindicació de la seva dignitat professional, que són elements de la seva identitat professional, troben en aquest època altres suports i formes de manifestar-se.

3. AVANÇOS CIENTÍFICS I REIVINDICACIONS PROFESSIONALS

A *EL MAGISTERIO BALEAR*

Tot i la importància de mantenir informats els lectors de qüestions administratives (vacants, trasllats, disposicions, comentaris sobre la realitat i la política educativa, etc.), el cert és que la major contribució d'aquesta revista a la construcció de la identitat professional dels mestres serà la difusió d'experiències educatives, discursos pedagògics i reivindicacions professionals. Aquestes qüestions es recolliran principalment en l'anomenada secció doctrinal, de la qual hem fet una anàlisi exhaustiva. Podem parlar de vuit-cents

¹¹ TERRÓN BAÑUELOS, Aida. «Cien años de defensa colectiva: la dinámica societaria y sindical del magisterio español», *Sarmiento: Anuario galego de historia da educación* [Vigo], núm. 3 (1999), pàg. 157-182.

¹² COLOM CAÑELLAS, Antonio Juan. «La renovació educativa a *El Magisterio Balear* en temps de la Segona República», *Educació i Cultura. Revista Mallorquina de Pedagogia* [Palma], núm. 21 (2010), pàg. 61-80.

articles aproximadament, publicats entre 1873 i 1916, que ens apropen als interessos i inquietuds dels mestres de les Balears. Trobam aportacions de mestres i educadors locals com Miquel Porcel, Antoni Mercadal, Antoni Salleras, Joan Benejam, Rafel Colom, M. Alorda, Gabriel Comas, Bartomeu Terradas, Melcior Daviu, Jaume Fornaris, Jerónimo Castaño, Damià Company, Antoni Gelabert, Rufino Carpena, Pere Horrach, Joan Riutort, Paula Cañellas, Margarita Carpena, o el prevere Jose Rullan. Això no obstant, aproximadament un 40 per cent dels articles s'extrauran d'altres revistes pedagògiques amb les quals probablement s'establí una dinàmica d'intercanvi, com la madrilenya *El Magisterio Español* o la barcelonina *El Clamor*. Una presència considerable tindran també els articles procedents de *La Escuela Moderna*, *La Imparcialidad*, *La Escuela Madrileña*, *La Escuela y el Hogar*, el *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, o *El Profesorado de Granada*. De manera més puntual es publiquen articles de *La Gaceta de Instrucción Pública*, *El Magisterio Leridano*, *El Defensor de Gerona*, *El Magisterio Aragonés*, *El Cántabro*, *Asociación del Magisterio*, *La Enseñanza*, *El Ramo*, *Revista de Primera Enseñanza*, *El Defensor del Magisterio*, *El Mensajero*, o *El Magisterio Valenciano*.

Quant a les temàtiques tractades en aquesta secció, trobem articles molt diversos que aporten reflexions i informacions teòriques i pràctiques sobre qüestions pedagògiques i educatives en general i sobre temes concrets en particular. Aquestes temàtiques són: higiene i educació, incloent-hi els articles que parlen d'educació per a la salut, exercici corporal a l'escola (educació física, gimnàstica, jocs i esports), passeigs i excursions i colònies escolars; organització escolar, dins la qual hem agrupat els articles sobre l'organització graduada de les escoles i el sistema cíclic/concèntric; reflexions sobre pedagogia i educació, que recullen la majoria de queixes i reivindicacions professionals, els espais i materials escolars; la disciplina i el debat sobre premis i càstigs; els treballs manuals; l'educació estètica; l'educació cívica; l'educació comparada; les biblioteques escolars; les caixes d'estalvis i mutualitats escolars; l'educació social i protecció a la infància; l'educació especial; l'educació dels pàrvuls; l'educació de la dona; psicologia i estudis del nen; i qüestions sobre metodologia didàctica.

Analitzats els quasi vuit-cents articles publicats a *El Magisterio Balear* entre 1873 i 1916, podem destacar dues grans qüestions sobre les quals la majoria dels articles insisteixen de manera més o menys directa, i que esdevindran fonamentals en la consolidació de la identitat professional dels mestres durant aquesta època: d'una banda, la reivindicació d'una major consideració social, política i econòmica dels mestres, fent servir arguments relacionats amb la

seva missió civicosocial; i de l'altra, la difusió i defensa de una «nova pedagogia» basada en la renovació metodològica en el context d'una «nova escola» organitzada de manera graduada i dotada d'infraestructures, materials i professionals adients.

Quant a la primera qüestió, hem d'assenyalar que des dels orígens a *El Magisterio Balear* es publiquen articles que reivindiquen per als mestres més respecte i consideració social. Argumenten que la seva feina és transcendental: «Su deber principal, aunque mediato, es dar al pueblo buenos ciudadanos, hombres fuertes, hábiles, instruidos, morigerados. Su esfera de acción no se limita a la escuela: traspasa sus umbrales y trasciende al pueblo entero. Deseoso de la mayor cultura del mismo y considerando que el atraso del vecindario puede convertirse en un progreso y perfección indefinidos, trabajará para que paulatina y gradualmente los obtengan sus convecinos, ora haciendo de modo que los niños enseñen fuera de la escuela algo de lo aprendido en ella, ora por medio de conversaciones instructivas, facilitando libros, promoviendo discusiones ó dando conferencias sobre puntos de utilidad y aplicación».¹³

Sovint es parla dels mestres com a representants de les lletres, les ciències, les arts i fins i tot la civilització. S'insisteix en la responsabilitat d'assumir tasques que fins ara eren pròpies de la família, del govern i de la religió, i de complir una funció social que fins i tot influeix en la millora de l'economia, la cultura i la qualitat de vida del país en general i de les famílies en particular. El mestre educarà els homes del futur.

Sortir de la precarietat econòmica és un dels principals objectius dels mestres durant el darrer terç del segle XIX, tal com queda reflectit en alguns articles d'*El Magisterio Balear*: «Nos debe preocupar [...] la angustiosa situación nacida de sus míseras asignaciones, las cuales, sin embargo, no todos tienen la dicha de cobrar, lo cual es consecuencia del glacial indiferentismo que hacia los maestros se observa tanto en las altas como en las bajas esferas sociales».¹⁴ Molts d'articles i comentaris reclamen que els pagaments dels mestres s'inclouguin als pressuposts de l'Estat i no depenguin dels ajuntaments, una reivindicació que no s'aconsegueix fins el 1901: «No somos anarquistas, ni socialistas. [...] pero si pertenecemos al gremio de obreros, de obreros de la inteligencia, de esos que tienen á su cargo el pulimiento de las toscas facultades humanas

¹³ ANÒNIM. «La misión del maestro III. El maestro como delegado de la autoridad», *El Magisterio Balear* [Palma], núm. 12 (19 de març de 1887), pàg. 3.

¹⁴ CERGA, Elías. «Faltan escuelas y sobran maestros», *El Magisterio Balear* [Palma], núm. 10 (11 de març de 1893), pàg. 4.

encomendadas a su dirección en la forma de niños ignorantes [...] Los obreros del trabajo material piden a los Gobiernos ocho horas de jornada; y nosotros, los Maestros de primera enseñanza, que por la ley solo estamos obligados a seis de trabajo diario, empleamos dieciséis, porque no produciendo el sueldo que se nos da por la enseñanza lo necesario para las atenciones indispensables de la familia, hay precisión de dedicarse a otras ocupaciones, con las cuales se pueda suplir la deficiencia de los sueldos escasos que nos da el Estado. Y no obstante tantas horas, no nos quejamos del trabajo, aunque si pedimos aumento de remuneración».¹⁵

I és que la missió del mestre, la necessitat de major reconeixement social i les millores laborals aniran de la mà en nombrosos articles. Per posar-ne algun exemple podem recórrer a un article de Manuel Marinel-lo titulat «La Escuela» reproduït d'una altra publicació el 1911, on s'afirma: «La escuela es, en los tiempos modernos el crisol mágico en que se fundan los pueblos, y el maestro, el poderoso alquimista que sabe convertir en oro puro los pedruscos más duros del improductivo erial de la ignorancia». I la reivindicació de la valoració del mestre i de l'escola es lliga a la demanda de millora de les condicions laborals que conduiran a l'increment del prestigi social de la professió, com en el cas de l'article comentat, que segueix afirmant: «Si quereis conocer en pleno siglo XX la potencialidad de una nación, visitad sus escuelas públicas: allí donde la escuela se aloje en un albergue digno de su alta misión, donde el maestro ocupe entre sus convecinos la jerarquía social que por derecho propio le corresponde, donde el Estado le colme de comodidades y le rodee de justa responsabilidad, hallareís el país en plena plenitud, en todos los órdenes sociales i económicos».¹⁶

Endemés de la missió social del mestre, emprada per reivindicar millores laborals i de reconeixement i dignificació en el si de la societat, *El Magisterio Balear* publicarà nombrosos articles que aportaran reflexions sobre pedagogia en general i sobre la innovació en la pràctica educativa en particular, que també serviran als mestres per reivindicar una professió seriosa i científica, fonamentada en coneixements i pràctiques que requereixen formació especialitzada, i que mereixen, en conseqüència, un major reconeixement professional.

¹⁵ MACHO MORENO, Juan. «El trabajo en los niños», *El Magisterio Balear* [Palma], núm. 24 (15 de juny de 1890), pàg. 4.

¹⁶ MARINEL-LO, Manuel. «La escuela», *El Magisterio Balear* [Palma], núm. 48 (2 de desembre de 1911), pàg. 382.

Durant les dècades de 1870 i 1880 la influència de Pestalozzi, Froebel i Herbart serà molt present en les reflexions que es publiquen sobre educació, que insisteixen que aquesta s'ha de fonamentar en la naturalesa del nen, i que aquest aprèn a través dels sentits. El nen, per naturalesa observador, aprendrà del concret a l'abstracte. Diversos seran els articles sobre educació intuïtiva que *El Magisterio Balear* publicarà durant el darrer terç del segle XIX. Una de les propostes més acceptades en l'ensenyament intuïtiu són les anomenades lliçons de coses, que tenen com a objecte, més que l'adquisició de coneixements, acostumar el nen a observar, mirar, analitzar, comparar i descriure metòdicament els objectes per després aprendre a generalitzar. A partir de final del segle XIX i inici del XX es deixarà de parlar d'intuïció per donar pas a altres termes com ensenyament actiu o educació moderna. La influència del moviment de l'Escola Nova es deixarà sentir clarament a través de les pàgines d'aquesta revista. Entre les primeres reflexions podem destacar, per exemple, l'extensa aportació d'Emilio Amor, professor d'escoles normals, entorn de la necessitat de reformar l'escola metodològicament a partir de l'ensenyament actiu, intuïtiu, comprensiu i científic, que desenvolupi en els nens la capacitat de raonament i l'interès per aprendre. Durant aquests mateixos anys també es publiquen articles de pedagogs de renom internacional vinculats al moviment de l'Escola Nova, com per exemple el belga A. Sluys.¹⁷ A partir de 1910 abundaran articles publicats amb la intenció de donar difusió de les idees i pràctiques de l'Escola Nova, d'autors com Edgar Foster, Baudin, Ellen Key o Berillon. Fernando Porcel i Bartomeu Moner seran els principals encarregats de traduir aquests articles, extrets en molts casos de la revista *Psychological Review*. Les experiències pràctiques dels mestres de les Illes, moltes de les quals inspirades en mètodes i idees del moviment de l'Escola Nova, a partir de 1901 es recolliran de manera sistemàtica a *El Magisterio Balear* gràcies a la creació d'una secció especial anomenada «Ocurrencias pedagógicas». Aquesta secció ens mostrarà com la recepció del nou ideari pedagògic es va transformant en experiències pràctiques. Mestres com R. Carpena, A. Salleras, A. Busquets, P. Martín o J. Banús presentaran les seves experiències entorn de temes molt diversos que ens mostraran el que ells consideraven renovador, que normalment és una mescla entre la tradició herbartiana i pestalozziana i les noves idees de l'Escola Nova. Les experiències descrites, en qualsevol cas, són sempre fruit de l'afany dels mestres d'aquesta generació per aprendre, malgrat sigui

¹⁷ SLUYS, Alexis. «Lo que debe ser la escuela», *El Magisterio Balear* [Palma], núm. 13 (29 de març de 1901), pàg. 119-123.

de manera autodidacta, i innovar des dels coneixements científics les seves modestes escoles unitàries.

Amb el que tots estan d'acord és que, perquè aquesta renovació metodològica es consolidi, és imprescindible la graduació de l'ensenyança. Només l'escola graduada pot albergar la nova pedagogia, i alhora permetre un exercici més digne, seriós i científic de la professió de mestre. El reconeixement envers la figura professional del mestre implica la construcció d'un nou model de mestre dotat de recursos materials i intel·lectuals per exercir la seva professió amb dignitat. Aquest nou mestre ja no respon al model de mestre rural d'escola unitària, imperant durant tot el segle XIX. El nou mestre tindrà com a referent la ciutat, i l'escola graduada com a model d'organització escolar per a la qual ha estat format.¹⁸ Per aquest motiu, de totes les idees, experiències i pràctiques innovadores, la que més es farà servir per reivindicar la figura professional del mestre serà la graduació de l'ensenyament: «Al oír hablar de condiciones higiénicas, de menage, de ornamentación, de simetría y de planos, se imaginan que son exigencias del capricho y de la moda, ó prurito de los jefes del ramo de dar importancia á los Maestros y hasta llegan a dolerse de que se sacrifique á la vanidad el caudal del municipio. No cabe en su cabeza que aquel Maestro de niños que ellos conocieron pobre, desaliñado y mercenario, se haya convertido en funcionario respetable, por quien se interesa el gobierno supremo, los hombres distinguidos y la sociedad entera».¹⁹

S'aprofitarà qualsevol reflexió sobre la graduació de l'ensenyament per reclamar la millora dels locals i materials escolars. Nombrosos són els articles que reivindicuen la necessitat, per exemple, de cuidar la il·luminació de les classes per evitar problemes de vista com la miopia, de garantir la salubritat mitjançant una bona ventilació, de disposar d'espais per a exercicis físics, o d'utilitzar mobiliari adequat a les necessitats físiques del nen. Totes aquestes reflexions acaben conclouent que la millor solució és l'escola graduada.

També s'utilitzaran els arguments científics i filosòficament fonamentats per a la denúncia de situacions laborals, com per exemple la massificació de les escoles unitàries, motiu principal, segons molts d'articles, d'haver d'imposar càstigs disciplinaris a l'escola.

¹⁸ En relació amb la introducció de la graduació escolar a Espanya vegeu: VIÑAO, Antonio. *Innovación pedagógica y racionalidad científica. La escuela graduada pública en España (1898-1936)*. Madrid: Ed. Akal, 1990.

¹⁹ F. C. «El local de las escuelas», *El Magisterio Balear* [Palma], núm. 40 (6 d'octubre de 1877), pàg. 313.

Com s'ha indicat, sense cap mena de dubte, la graduació de l'ensenyament és un dels temes que més interessaran als mestres públics durant la Restauració. Els articles publicats sobre aquest tema, i sobre l'ensenyança cíclica a l'escola graduada, seran molt nombrosos. No trobem cap article que critiqui aquest sistema d'organització escolar, ans al contrari, l'escola graduada s'entén com la solució a gairebé tots els possibles problemes pedagògics i materials. Els professionals de l'educació, amb la seva defensa de tot el que implica la graduació de l'ensenyament, participen en la construcció d'uns trets identitaris del mestre que el defineixen com a professional format científicament, amb recursos per exercir la seva tasca, i reconegut i respectat per la societat, en definitiva, un mestre «professional», no només vocacional. La graduació esdevé la solució a gairebé tots els problemes que el magisteri espanyol arrossega des dels orígens de l'Estat liberal.

Aquesta «escola nova» (així anomenen genèricament l'escola graduada), permetrà la innovació metodològica i curricular, i a la vegada justificarà la necessitat d'una formació més científica i especialitzada dels mestres. La recepció de l'ideari del moviment de l'Escola Nova serà definitiva, ja que aportarà als mestres un bagatge de coneixements científics procedents de ciències com la psicologia, la pedagogia o la sociologia que obligarà a elevar el seu nivell d'estudis i a millorar la seva projecció social, alhora que donarà més arguments per reclamar una nova escola on es pugui fer possible aquesta pràctica docent renovadora i científicament fonamentada.

4. CONCLUSIONS

Tenint en compte l'hegemonia d'*El Magisterio Balear* com a revista professional del magisteri públic de les Balears durant pràcticament tot el període de la Restauració, un cop analitzats els seus continguts, resulta evident el seu paper en el procés de construcció de la identitat del magisteri a les Balears.

D'una banda, endemés d'òrgan de l'associació de mestres, esdevindrà una de les més poderoses eines per informar, formar i cohesionar el col·lectiu professional del magisteri. A part dels acords que es puguin prendre des de l'associació, aquesta revista publica en cada número informacions i disposicions oficials i administratives, com ara reials decrets, acords ministerials, informacions de la Junta d'Instrucció Pública de la província, etc., juntament amb notícies generals que afecten el magisteri públic d'Espanya o més concretes referents al de les Illes. Els mestres, en uns anys de molts de canvis i

reivindicacions, es podien mantenir més informats que abans de tot allò que com a col·lectiu professional els podia interessar, de tot el que des de fora els podia afectar a tots ells com a membres d'una mateixa professió. Aquest accés a una informació que de manera especial i específica els interessa a ells com a professionals contribuirà a crear consciència d'interessos compartits i actuarà com a element cohesionador dels mestres i potenciarà la seva pertinença a un col·lectiu. *El Magisterio Balear* farà servir la informació oficial i d'actualitat per manifestar els seus interessos corporatius. Aquestes informacions oficials, legals i administratives així com les que fan referència a la situació del sistema educatiu no són presentades de forma neutra. Per contra, en la majoria dels casos la forma de tractar i comentar aquesta informació a la revista té per finalitat configurar un discurs que recalca la importància i transcendència de la funció docent, que reivindica el prestigi social de la professió, que reclama millores en l'exercici professional i que reforça la cohesió del col·lectiu i la seva autoestima manifestat i posant en evidència les exigències de formació que han hagut de superar els seus membres. Al mateix temps es reforça la identitat del col·lectiu denunciant les intromissions en la feina dels membres de les comissions locals d'instrucció pública i de les autoritats municipals, que es consideren poc legitimades i formades per qüestionar la pràctica professional de persones titulades i formades per exercir el magisteri i que han superat processos establerts de selecció. Són també freqüents a la revista les crítiques contra l'intrusisme professional.

D'altra banda, mitjançant la difusió d'idees, mètodes i pràctiques renovadores fonamentades en la racionalitat científica, els mestres construïran la base «ideològica» de la seva lluita professional per obtenir el respecte tant dels poders públics com de la societat en general. L'ideari renovador, en les seves diferents manifestacions, i sobretot fonamentat en el moviment de l'Escola Nova, es convertirà en el millor aliat dels mestres per reivindicar un major reconeixement a tots els nivells. Intentaran demostrar, amb arguments procedents de la pedagogia, la psicologia, la sociologia o la medicina, i amb exemples de pràctiques i experiències pedagògiques fonamentades en aquestes ciències com les colònies escolars, la graduació de les escoles, l'educació física, l'ensenyança activa, etc., que les seves reivindicacions professionals van més enllà d'interessos econòmics i sindicals. Per sobre d'allò que els pugui afectar personalment, les seves demandes i denúncies tenen una base científica, lògica, racional. En definitiva, irrefutable. La ciència demostra que les seves reivindicacions professionals afecten sobretot els nens com a individus i com a futurs ciutadans de l'Estat liberal. Els avenços científics en el camp de l'educació aportaran als

mestres els arguments necessaris per avançar cap a la consolidació de la seva identitat professional. *El Magisterio Balear*, en definitiva, permetrà als mestres participar en la construcció del seu propi imaginari col·lectiu, donant difusió a informacions i opinions que a poc a poc aniran conformant tot un conjunt de valors, coneixements científics i capacitats pràctiques que redefiniran la professió del magisteri, i que perfilaran la imatge que els mestres volien tenir d'ells mateixos i projectar cap a la societat.

Per acabar i com un exemple de la manera com *El Magisterio Balear* transmet els models ideals del que ha de ser un professional de l'ensenyament primari, podem citar unes paraules incloses en un article titulat «La lección del desastre» de Marcelino Domingo, publicat originalment a *La Mañana*, que després de descriure el mestre mal pagat i poc format del segle anterior afirma: «Para el español de hoy el ideal del maestro comienza a ser una realidad. Es este hombre que se ha formado en un Centro de enseñanza moderno; que se ha servido de todas las disciplinas humanas para templar su espíritu; que ha corrido en viajes de información por las escuelas extranjeras; que se ha dado cuenta de la dignidad de su misión».²⁰

Significatives paraules d'un mestre que en aquests anys ja era regidor de l'Ajuntament de Tortosa, reivindicant la dignitat de la seva professió. Ell mateix, que acabarà ocupant diversos ministeris a l'època de la Segona República, és un exemple com la conformació de la identitat professional del magisteri els va servir per tenir un major grau de prestigi i d'influència social i fins i tot política, i també de trajectòria personal que ens mostra com va evolucionar col·lectivament i individualment la identitat professional del magisteri.

²⁰ DOMINGO, Marcelino. «La lección del desastre», *El Magisterio Balear* [Palma], núm. 34 (24 d'agost de 1912), pàg. 271.